

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНА МЕРЕЖЕВИХ ПЛАТФОРМ ЯК КАТАЛІЗАТОРІВ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО КАПІТАЛІЗМУ

СЛЮСАРЬ, МИКИТА¹

Анотація

У статті здійснено філософсько-соціологічний аналіз феномену когнітаріату як нового класу, що формується в умовах цифрової епохи. Метою дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу мережеских платформ як ключових чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму, зокрема виявлення механізмів їх впливу на пізнавальні процеси, формування нових форм суб'єктності, структурування соціальної взаємодії та трансформацію сучасного знання. Когнітаріат розглядається як якісно новий соціальний суб'єкт, що виникає внаслідок переходу від індустріальної до постіндустріальної та цифрової економіки, де провідну роль відіграє знання, інтелектуальна та нематеріальна праця. Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу спирається на концепцію «мережеского суспільства» Мануеля Кастельса (The Rise of the Network Society, 1996–2010), де підкреслюється значення інформаційних потоків, мережеских структур і цифрових комунікацій у формуванні нових соціальних реальностей. На відміну від класичного пролетаріату, когнітаріат об'єднує працівників творчих, інформаційних і цифрових галузей, які продукують додану вартість за рахунок обробки інформації, інновацій, програмного забезпечення, медіа і комунікацій. Автори дослідження (М. Хардт, А. Негрі, М. Лаццарато, Ю. Мульє-Бутанг, П. Вірно та інші) акцентують увагу на зміні характеру праці, форм власності, соціальних відносин та ролі інтелектуальної діяльності в новому типі капіталізму – когнітивному. У праці досліджено, яким чином когнітаріат впливає на глобальні соціальні трансформації, зокрема: деконструкцію класичних форм експлуатації, зміну моделей політичної мобілізації, виникнення «економіки платформи» та нових форм нерівності. У висновках статті підкреслюється, що усвідомлення сутності когнітаріату має практичне значення для формування освітніх політик, інноваційного управління, культурної стратегії, а також для адаптації суспільства до викликів автоматизації, діджиталізації та штучного інтелекту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом взаємозв'язку між когнітаріатом, цифровою демократією та сталим розвитком.

Ключові слова: когнітаріат, цифрова праця, когнітивний капіталізм, інформаційне суспільство, економіка знань, постіндустріальне суспільство, штучний інтелект, цифрова трансформація, мережескі платформи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасну епоху цифрової трансформації мережескі платформи – такі як Google, Meta (Facebook), Amazon, X (Twitter), TikTok тощо – стали не лише технологічними інструментами комунікації, торгівлі чи розваг, але й потужними соціальними інституціями, що формують нову когнітивну реальність. Вони відіграють вирішальну роль у процесах виробництва, циркуляції та споживання інформації, змінюючи способи мислення, прийняття рішень та формування соціальної поведінки. Саме через це зростає необхідність глибокого філософського осмислення їхнього впливу на розвиток цифрового капіталізму. Актуальність дослідження обумовлена низкою ключових чинників: 1. Відбувається формування нової когнітивної парадигми,

у результаті чого мережескі платформи не просто поширюють знання, а й структурують спосіб його сприйняття, маніпулюючи інформаційними потоками, алгоритмізуючи увагу та формуючи “платформену раціональність”. 2. Відбувається формування цифрового капіталізму як нової економічної формації, який заснований не стільки на матеріальному виробництві, скільки на експлуатації даних, когнітивної праці та емоційного залучення користувачів, що відкриває нові виміри для філософського аналізу соціальних відносин. 3. Соціальні та етичні виклики, у результаті активності яких платформізація життя породжує проблеми цифрової нерівності, контролю над особистими даними, підміни автономного мислення інформаційною гетерономією, що викликає потребу у філософській критичній рефлексії. 4. Зміна природи влади та суб'єктності, так як мережескі платформи концентрують не лише економічні ресурси, а й когнітивну владу – владу над свідомістю, ідентичністю, емоціями, що вимагає нових підходів до осмислення суб'єкта в цифрову

¹ Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhia, Ukraine)
E-mail: Slusarnikita18@gmail.com
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6423-9155>

епoxy. 5. Вплив на освіту, культуру, демократію, у результаті чого цифрові екосистеми платформ формують нові практики навчання, публічного дискурсу, політичної участі, зумовлюючи зміну соціального середовища в цілому. У зв'язку з цим соціально-філософський аналіз мережевих платформ як чинників когнітивного розвитку цифрового капіталізму є необхідним для розуміння не лише економічної та технологічної, а й онтологічної, епістемологічної та етичної трансформації сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика когнітивного виміру цифрового капіталізму, а також роль мережевих платформ як його інфраструктурного та смислового ядра, стала предметом активного міждисциплінарного дослідження у філософії, соціології, політекономії, культурології та інформаційних науках. Сучасна наукова література демонструє зростання зацікавленості до процесів перетворення знання, когнітивної праці й людського досвіду в основу цифрової доданої вартості.

Однією з фундаментальних робіт, що започаткувала сучасне осмислення цифрової економіки, є монографія Ніка Срнічака Platform Capitalism (2017), у якій автор вводить поняття «платформеного капіталізму» як нової фази в еволюції економічних систем. Srnicek аналізує, яким чином цифрові платформи – Google, Facebook, Amazon тощо стають системоутворюючими агентами, що забезпечують не лише акумуляцію даних, але й контроль за когнітивною працею та інформаційною поведінкою користувачів. Дослідження Шошани Зубофф The Age of Surveillance Capitalism (2019) значною мірою доповнює цю перспективу, пропонуючи критичний аналіз процесу перетворення людського досвіду на товар через цифрове спостереження. Зубофф розглядає цифрові платформи як інструменти когнітивної експлуатації, що підривають традиційні форми автономії, приватності та суб'єктності. Вагомий внесок у дослідження когнітивного капіталізму зробили також Ян Мульє-Бутанг (Cognitive Capitalism, 2011), Антоніо Неррі та Майкл Хардт (Empire, Multitude), які розглядають когнітивну працю як основний ресурс створення вартості у постіндустріальному світі. У контексті їхньої теорії мережеві платформи виступають інструментами експлуатації «загального інтелекту» – колективної продуктивності суб'єктів цифрової епохи.

Теоретико-соціологічне підґрунтя аналізу також спирається на концепцію «мережевого суспільства» Мануеля Кастельса (The Rise of the Network Society, 1996–2010), де підкреслюється значення інформаційних потоків, мережевих структур і цифрових комунікацій у формуванні нових соціальних реальностей. Зазначені джерела становлять методологічну основу для осмислення мережевих платформ як чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму та дозволяють здійснити їх соціально-філософську рефлексію у контексті глобальних трансформацій сучасності.

В українському гуманітарному просторі спостерігається активізація інтересу до цифрової трансформації суспільства, зокрема у працях Р. Олексенко, Н. Метеленко, О. Кивлюк досліджуються питання цифрової ідентичності, кіберпростору як філософської проблеми та зміни структури суб'єкта. У вітчизняному контексті варто відзначити праці таких дослідників, як Т. Бутченко, В. Воронкова, О. Кивлюк, В. Нікітенко, О. Поліщук, О. Поліщук, О. Сорокіна, І. Чайка, які розглядали феномени техносфери, інформаційної цивілізації та антропологічних змін, які супроводжують цифрову трансформацію. Їхні роботи формують філософське підґрунтя для осмислення когнітивних змін у суб'єкті, детермінованих цифровим середовищем.

Таким чином, у межах даного дослідження автор спирається на: концептуальні засади платформеного та когнітивного капіталізму (N. Srnicek, Y. Moulier-Boutang); критичну теорію цифрового контролю та спостереження (S. Zuboff); філософію мережевого суспільства (M. Castells); вітчизняні філософські підходи до цифрових трансформацій (В. Воронкова, В. Нікітенко, Р. Олексенко, Н. Метеленко, С. Пролєєв та ін.), де представлено український контекст філософії цифрового буття. Вивчення когнітивного капіталізму потребує міждисциплінарного підходу, що об'єднує економіку, соціологію, філософію, культурологію та інформатику, з метою пошуку відповідей на головне питання сучасності: якою повинна бути роль людини в умовах, коли знання, свідомість і творчість стають об'єктом капіталу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри зростаючий науковий інтерес до феномену цифрового капіталізму та платформенізації економіки, низка важливих аспектів залишається недостатньо опрацьованою

в соціально-філософському дискурсі. Зокрема, йдеться про глибший аналіз взаємозв'язку між когнітивною працею, цифровими інфраструктурами мережевих платформ та формуванням нових типів суб'єктності у цифрову епоху.

По-перше, ще не сформовано цілісної концептуалізації когнітивного виміру платформ як соціотехнічних систем, що не лише акумулюють дані, але й активно конструюють когнітивні режими – алгоритмічні структури мислення, сприйняття, пізнання. Сучасні дослідження, переважно, зосереджуються на економічному та правовому аспектах діяльності платформ, залишаючи поза увагою їх вплив на гносеологічні параметри буття суб'єкта.

По-друге, в науковому полі ще недостатньо проаналізовано, яким чином мережеві платформи моделюють соціальну реальність через когнітивне програмування користувачів – вплив через алгоритмічну селекцію інформації, персоналізацію контенту, емоційний капітал і впровадження стандартів поведінки.

По-третє, бракує філософського осмислення процесів когнітивної експлуатації у контексті нової форми цифрової праці, яка не є явною або оплачуваною, але водночас продукує значну додану вартість у вигляді даних, уваги, реакцій. Це відкриває потребу у філософській ревізії понять праці, часу, продуктивності, суб'єкта в умовах цифрового капіталізму.

Таким чином, дана стаття зосереджується на: концептуалізації мережевих платформ як когнітивно-організуючих систем; аналізі механізмів когнітивного впливу та управління поведінкою користувачів; виявленні філософських наслідків когнітивної експлуатації в умовах цифрової економіки; вивченні нових форм суб'єктності в контексті алгоритмізованого соціального простору. Розробка цих аспектів сприятиме глибшому розумінню соціально-філософських викликів цифрового капіталізму та формуванню підходів до його критичної рефлексії.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання).

Метою дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу мережевих платформ як ключових чинників когнітивного розвитку в умовах цифрового капіталізму, зокрема виявлення механізмів їх впливу на пізнавальні процеси, формування нових форм суб'єктності, структурування соціальної взаємодії та трансформацію сучасного знання.

Завдання дослідження є: 1) з'ясування теоретико-методологічних засад поняття «когнітивного капіталізму»; 2) виявити ключові характеристики когнітивного капіталізму як парадигми розвитку мережевого суспільства; 3) проаналізувати етапи становлення когнітивного капіталізму як глибокої зміни парадигм функціонування суспільства; 4) розкрити умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму. Реалізація цієї мети дозволить не лише поглибити філософське розуміння трансформацій у цифрову епоху, а й сформувати аналітичну рамку для критичного осмислення майбутніх тенденцій у взаємодії технологій, свідомості та соціуму.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує соціальну філософію, філософію технологій, теорію комунікації, когнітивні науки та елементи критичної теорії цифрового капіталізму. Такий підхід дозволяє комплексно дослідити мережеві платформи як складні соціотехнічні системи, що впливають на когнітивні процеси, формування суб'єктності та трансформацію суспільства. У дослідженні використано такі основні методи: 1) герменевтичний метод – для інтерпретації цифрових смислів, кодів, культурних патернів, які формуються у цифровому середовищі; 2) критичний аналіз дискурсу – для вивчення способів, у які платформенні технології структурують знання, владу та ідентичність у цифрову добу; 3) феноменологічний метод – для осмислення досвіду суб'єкта у взаємодії з цифровими платформами, а також впливу медіа середовища на свідомість; 4) системний підхід – для вивчення мережевих платформ як систем, що функціонують у межах цифрового капіталізму та виконують когнітивні, економічні й соціальні функції; 5) соціокогнітивний аналіз – для виявлення способів, у які цифрові платформи формують когнітивні установки, поведінкові моделі та структури мислення в умовах інформаційного впливу; 6) аналіз платформенного контролю – для вивчення механізмів алгоритмічного управління поведінкою користувачів, регуляції доступу до знань та комерціалізації взаємодії. Особлива увага приділяється аналізу взаємозв'язку між алгоритмами, когнітивною архітектурою платформ та соціальними трансформаціями, що відбуваються у глобалізованому цифровому середовищі. Ця методологічна рамка дає змогу не лише дослідити механізми когнітивного впливу платформ, а й осмислити соціокультурні та онто-

логічні наслідки їх домінування в епоху цифрової модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. Теоретико-методологічні засади поняття «когнітивного капіталізму»

Даний етап дослідження передбачає глибокий аналіз філософських, соціологічних, економічних та культурологічних підходів до осмислення феномену когнітивного капіталізму як нової фази розвитку постіндустріального суспільства. Теоретико-методологічне з'ясування включає: аналіз трансформацій класичних понять капіталу в умовах цифровізації та інтелектуалізації економіки; дослідження основних концепцій когнітивного капіталізму, представлених у працях таких теоретиків, як Карло Вераро, Ян Мул'є, Моріс Лазарато, Тоні Негрі та Крістіан Марцал; визначення ключових ознак когнітивного капіталізму, зокрема ролі знань, інформації, творчості, емоційної праці та інтелекту як головних виробничих ресурсів; осмислення зміни парадигми праці, де інтелектуальна діяльність, комунікація та когнітивні процеси стають основою створення доданої вартості; уточнення методологічних підходів до дослідження когнітивного капіталізму (структурно-функціональний, критичний, системно-синергетичний, постмодерністський та інші); аналіз взаємозв'язку когнітивного капіталізму з глобальними процесами, такими як діджиталізація, розвиток мережових технологій, автоматизація, платформізація та штучний інтелект. У цьому контексті важливо також з'ясувати, яким чином когнітивний капіталізм впливає на сучасну соціальну стратифікацію, зміну форм експлуатації, автономію працівника в умовах цифрової економіки, а також виклики для освіти, політики, культури та сталого розвитку. Термін "когнітивний капіталізм" з'явився наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років у працях таких авторів, як Карло Верчелло (Carlo Vercellone), Ян Мул'є (Yann Moulier-Boutang), Тоні Негрі, Мауріціо Лаццерато та інших представників неомарксистської та постопераїстської традицій. Ключові ідеї когнітивного капіталізму: 1) Виробництво знань, інформації та афектів (емоцій) стає головним джерелом прибутку. 2) Інтелектуальна та комунікативна праця набуває стратегічного значення. 3) Економічна діяльність усе більше базується на нематеріальних активах: ідеях, інноваціях, цифрових продуктах. 4) Когнітивний капіталізм фор-

мує новий тип відчуження — інтелектуального, творчого потенціалу людини.

Поняття когнітивного капіталізму. Когнітивний капіталізм – це сучасна фаза розвитку капіталістичної економіки, в якій вирішальним фактором виробництва, накопичення вартості та соціального контролю стають нематеріальні ресурси: знання, інформація, комунікація, творчість, емоційний і когнітивний потенціал людини. У цій системі основним джерелом прибутку виступає не стільки фізична праця чи матеріальні ресурси, скільки здатність індивіда до інтелектуальної діяльності, інновацій, генерації нових ідей та смислів. На відміну від індустріального капіталізму, що ґрунтувався на експлуатації ручної праці та масового виробництва товарів, когнітивний капіталізм функціонує в умовах діджиталізованого середовища, де цінність створюється через обробку даних, культурне виробництво, цифрові платформи, соціальні мережі, а також через здатність людей до співпраці, креативності та ментальної участі. Ця модель характеризується: пріоритетом нематеріального капіталу (знань, навичок, соціальних зв'язків, довіри, інноваційної діяльності); експлуатацією когнітивної праці, тобто ментальної, емоційної, комунікативної та креативної активності; залежністю від інформаційних технологій і цифрових інфраструктур, які не лише забезпечують нові форми виробництва, але й здійснюють контроль та моделювання поведінки; новими формами нерівності, що базуються на асиметрії доступу до знань, технологій та інтелектуального капіталу; переходом від фабрики до мережі як основної організаційної форми економіки; уніфікацією праці та життя, коли інтелектуальна активність людини експлуатується навіть поза межами формального робочого часу (у сфері споживання, комунікації, розваг, соціальних мереж). Когнітивний капіталізм є не лише економічною, але й соціокультурною та філософською категорією, яка відкриває нові горизонти для розуміння влади, свободи, суб'єктивності, праці та капіталу в умовах цифрової епохи. Надамо порівняльну таблицю, яка систематизує ключові характеристики когнітивного капіталізму у порівнянні з індустріальним та фінансовим капіталізмом (табл. 1).

2. Ключові характеристики когнітивного капіталізму як парадигми розвитку мережевого суспільства

Когнітивний капіталізм є новим етапом розвитку капіталістичних відносин, де головну роль

Ключові характеристики когнітивного капіталізму у порівнянні з індустріальним та фінансовим

Критерій	Індустріальний капіталізм	Фінансовий капіталізм	Когнітивний капіталізм
Період домінування	XIX – середина XX ст.	XX ст. (особливо з 1970-х років)	Кінець XX – початок XXI ст.
Основний ресурс	Матеріальні ресурси, фізична праця	Капітал, фінансові інструменти	Знання, інформація, інтелектуальна праця
Джерело прибутку	Виробництво товарів	Фінансові операції, спекуляції	Інтелектуальна власність, цифровий контент, дані
Тип праці	Фізична, механізована	Управлінсько-аналітична, біржова	Когнітивна, креативна, емоційна, комунікативна
Період домінування	XIX – середина XX ст.	XX ст. (особливо з 1970-х років)	Кінець XX – початок XXI ст.
Основний ресурс	Матеріальні ресурси, фізична праця	Капітал, фінансові інструменти	Знання, інформація, інтелектуальна праця
Джерело прибутку	Виробництво товарів	Фінансові операції, спекуляції	Інтелектуальна власність, цифровий контент, дані
Тип праці	Фізична, механізована	Управлінсько-аналітична, біржова	Когнітивна, креативна, емоційна, комунікативна
Форма власності	Промислові засоби виробництва	Фінансові активи, банки	Інтелектуальна власність, цифрові платформи
Технологічна база	Машини, фабрики	Комп'ютерні системи, біржеві технології	Інтернет, ШІ, цифрові платформи, big data
Тип економічної організації	Фабрика, завод	Корпорація, фінансовий холдинг	Мережа, платформа, стартап
Методи контролю	Дисципліна, часова регламентація	Фінансові стимули, боргова залежність	Алгоритмічний контроль, цифровий моніторинг
Соціальні виклики	Експлуатація фізичної праці	Соціальна нерівність, боргова кабала	Цифрова нерівність, експлуатація ментальної сфери
Основна форма цінності	Матеріальний товар	Фінансовий прибуток	Інформація, знання, символічна цінність

Таблиця 1 (сформована автором)

відіграють знання, інформація та творчість. Його теоретико-методологічне осмислення ґрунтується на синтезі марксистської критики, аналізу інформаційного суспільства, постструктуралізму і сучасних досліджень цифрової економіки. Цей концепт дає змогу критично осмислити трансформації праці, власності, цінності та контролю у цифрову епоху. Надамо характеристику когнітивного капіталізму (табл. 2).

Когнітивний капіталізм – це не просто економічна модель, а всеохопна парадигма розвитку, що охоплює соціальні, культурні, політичні й філософські сфери. Він ставить перед людством виклик – або підкоритися логіці комерціалізації знання, або знайти нові моделі спільного розви-

тку, засновані на відкритості, етичності та гуманному підході до цифрового майбутнього. Таким чином, когнітивний капіталізм репрезентує якісно новий етап у розвитку капіталістичної системи, в якому провідним фактором виробництва стає не фізична праця чи матеріальні ресурси, а знання, інформація, інтелектуальні та комунікаційні здібності індивідів. Він перетворює людину на джерело та об'єкт капіталізації, формуючи нові механізми експлуатації та контролю через цифрові платформи, алгоритми, штучний інтелект і великі дані. Ключовими викликами когнітивного капіталізму є: 1) поглиблення соціальної нерівності між тими, хто володіє інтелектуальними ресурсами, і тими, хто виключений з цифрової економіки;

Таблиця 2

Характеристика когнітивного капіталізму

Характеристика	Опис
Пріоритет знань над матеріалом	Інтелектуальний капітал – головна цінність
Нематеріальність праці	Праця полягає у створенні смислів, знаків, ідей
Розмивання меж робочого часу	Робота може здійснюватися у будь-який час і будь-де
Цифровізація та платформи	Експлуатація когнітивної праці через алгоритми і дані
Монетизація творчості та знань	Через авторські права, патенти, ліцензії, NFT, цифровий контент

Таблиця 2 (сформована автором)

2) руйнування меж між працею та особистим життям, що створює нові форми стресу та «цифрового вигорання»; 3) монополізація знання та обмеження доступу до нього через механізми інтелектуальної власності; 4) створення глобальних структур влади, заснованих не на суверенитеті держав, а на контролі над інформаційними потоками й цифровими інфраструктурами. Водночас когнітивний капіталізм відкриває перспективи для формування економіки спільного користування, розвитку відкритої науки, альтернативних форм творчості та кооперації, що виходять за межі товарно-грошових відносин. Теоретико-методологічне осмислення цих процесів дозволяє не лише зрозуміти логіку сучасного глобального розвитку, а й сформулювати гуманістичні, етичні та соціально орієнтовані вектори трансформації

суспільства. Критика та обмеження концептуальності до того, що важко відмежувати когнітивний капіталізм від інших форм (фінансовий, цифровий тощо): не вся когнітивна праця є емансипативною; зростає розрив між тими, хто має доступ до знань і технологій, і тими, хто не має.

3. Етапи становлення когнітивного капіталізму як глибока зміна парадигм функціонування суспільства

Когнітивний капіталізм не виник спонтанно, а є результатом еволюції капіталістичних відносин, в яких ключовим чинником стала трансформація праці, знання та технологій. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводжувався посиленням ролі інформаційного та когнітивного компонента в економічному зростанні.

Таблиця 3

Етапи становлення когнітивного капіталізму в його історичній ретроспективі

Етап	Характеристика періоду	Ключові особливості	Домінуючі теоретика / концепції
Фордистський капіталізм (1920–1970-ті рр.)	Період масового виробництва й споживання, бюрократизації праці	Раціоналізація праці (тейлоризм) Знання використовується для стандартизації процесів Суспільство масового споживання	А. Грамші, Дж. Гелбрейт, М. Вебер (раціоналізація)
Постфордизм / інформаційний капіталізм (1970–1990-ті рр.)	Криза фордизму, перехід до гнучких форм організації праці, інформаційного виробництва	Центр продуктивності – інформація Децентралізація виробництва Роль ІТ-комунікацій зростає	М. Кастельс (інформаційне суспільство), Ж. Делез і Ф. Гваттарі
Ранній когнітивний капіталізм (1990-ті – 2000-ні рр.)	Формується новий тип капіталізму, де знання стає ключовим ресурсом і товаром	Знання – основний капітал Людський інтелект і креативність – джерело доданої вартості Початок цифровізації праці	К. Вірно, М. Лаццарато, А. Негрі, П. Вірно (когнітаріат)
Зрілий когнітивний капіталізм / Платформений капіталізм (2010-ті – сьогодні)	Цифрова ера, платформи та ШІ як домінуючі механізми привласнення когнітивної праці	Дані та алгоритми – нова «нафта» Монополія платформ (GAFA) Автоматизація та алгоритмізація свідомості	Шошана Зубофф (наглядний капіталізм), Нік Срінічак (платформений капіталізм), Е. Мороні, Л. Пассера

Таблиця 3 (проаналізована автором на основі власних досліджень)

Для аналізу етапів еволюції когнітивного капіталізму виділимо наступні критерії: 1) переходи між етапами; 2) структурну трансформацію вартості; 3) розвиток цифрової праці і когнітаріату. Перехід від індустріального до фордизму відбувався на фоні масової урбанізації, формування держави добробуту, інституціоналізації праці. Криза фордизму призвела до децентралізації та глобалізації виробництва, що сприяло розвитку інформаційних технологій. Кінець XX ст. ознаменував перехід до економіки знання, де головним стало не лише виробництво товарів, а створення смислів, контенту, креативу. У когнітивному капіталізмі вартість створюється не лише в межах робочого часу, а поза його межами, через комунікацію, соціальні взаємодії, мережеву активність. Інновація, креативність, залученість і репутація стають новими формами "капіталу". Формується новий клас – когнітаріат: висококваліфіковані знаннєво-креативні працівники, що водночас є об'єктом експлуатації через діджиталізацію праці. Праця в когнітивному капіталізмі часто невидима, нефіксована, не оплачена (користувачі соціальних мереж, фрілансери, творці контенту). Становлення когнітивного капіталізму – це не лише еволюція техніко-економічних форм, а глибока зміна парадигм функціонування суспільства, в якому знання, інтелект і творчість стають не просто ресурсом, а об'єктом капіталізації, контролю та нерівності. Його етапи свідчать про поступову втрату автономії суб'єкта у цифровому світі та актуалізують потребу в нових філософських і політичних підходах до осмислення ролі людини у світі платформ, алгоритмів і даних.

4. Умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму

Когнітаріат (від лат. *cognitio* – знання + *пролетаріат*) – це соціальний клас, що формується

в умовах когнітивного капіталізму і представлений працівниками, чия основна діяльність пов'язана з виробництвом, обробкою, циркуляцією та комунікацією знань, інформації, ідей, емоцій, творчості. Цей клас є аналогом пролетаріату індустріальної епохи, однак замість фізичної праці він здійснює інтелектуальну, комунікативну та креативну працю, яка часто має мережевий, цифровий або нематеріальний характер. Теоретики поняття: 1) Мауріціо Лаццарато – запропонував термін когнітивна праця. 2) Тоні Негрі і Майкл Хардт – описали нові форми праці як біополітичні (що охоплюють все життя людини). 3) Карло Вірно – підкреслював амбівалентність когнітаріату: він водночас і вільний, і експлуатований. Надамо основні характеристики когнітаріату (табл. 4).

Карло Вірно відмічав, що когнітаріат – це ті, хто виробляє цінність у формі знання, мови, креативності, комунікації. Вони працюють не лише за комп'ютером, але і в полі стосунків, символів та афектів. Їх праця не обмежена офісом чи робочим днем вона охоплює все життя. Когнітаріат (*cognitariat*) – це новий клас працівників, чия діяльність зосереджена на виробництві, обробці та комунікації знань, інформації, символів і афектів, що формує основу доданої вартості в умовах когнітивного капіталізму. Цей клас є ключовим агентом інтелектуальної, емоційної та комунікативної праці, переважно у сфері цифрових технологій, мережевої економіки та творчих індустрій. Автор поняття *Карло Вірно* (Carlo Virno) конкретизував, що когнітаріат – це виробник мови, знання, комунікації. Це клас, праця якого полягає у використанні інтелектуальних, емоційних і соціальних здібностей, що не обмежуються офісом чи робочим часом, а охоплюють усе життя (*Карло Вірно, Grammar of the Multitude, 2004*). Сформуємо порівняльну таблицю «Пролетаріат

Таблиця 4

Основні характеристики когнітаріату як суб'єкта і об'єкта когнітивного капіталізму

Ознака	Пояснення
Тип праці	Інтелектуальна, креативна, комунікативна, інформаційна
Місце праці	Онлайн-платформи, фріланс, коворкінги, творчі індустрії, дистанційна праця
Інструмент праці	Знання, мова, емоції, цифрові технології, культурний контент
Форма експлуатації	Нематеріальна праця, що часто не має чіткої межі між роботою і особистим життям; монетизація активності користувача
Соціальні ризики	Прекаризація, нестабільна зайнятість, відсутність гарантій, залежність від цифрових платформ
Приклади	Програмісти, дизайнери, маркетологи, контент-креатори, дослідники, викладачі, SMM-спеціалісти, блогери

Таблиця 4 (сформована автором на основі власних досліджень)

Таблиця 5

Порівняльна таблиця «Пролетаріат vs Когнітаріат»

Критерій	Пролетаріат	Когнітаріат
Визначення	Клас найманих робітників, що продають свою фізичну працю	Клас працівників, що продають свою інтелектуальну, знаннєву працю
Основний ресурс	Фізична праця, робоча сила	Інтелект, знання, творчість, аналітика
Тип праці	Ручна, фізична	Інтелектуальна, креативна, інформаційна
Роль у виробництві	Виконавці, що виконують фізичні завдання	Створюють і керують знаннями, технологіями
Мета праці	Виконання конкретної фізичної роботи	Розробка і впровадження нових ідей, інновацій
Освіта	Часто базова або професійно-технічна	Вища освіта, постійне навчання, підвищення кваліфікації
Тип зайнятості	Промислові підприємства, сільське господарство	ІТ-сектор, освіта, наука, творчі професії
Соціальна роль	Виконавці, робітники	Управлінці знаннями, творці цінностей і технологій
Відношення до капіталу	Продають робочу силу, не володіють засобами виробництва	Часто володіють інтелектуальною власністю, впливають на розвиток капіталу
Політична активність	Традиційно – профспілкова боротьба за права робітників	Нові форми політичної та соціальної активності, пов'язані з інтелектуальною працею
Приклади	Фабричні робітники, шахтарі, будівельники	Програмісти, науковці, дизайнери, менеджери проектів

Таблиця 5 (сформована автором на основі власних досліджень)

vs Когнітаріат», яка висвітлює основні характеристики цих двох соціальних категорій (табл. 5).

Отже, зробимо висновок з проведеного дослідження порівняльної ролі пролетаріату і когнітаріату, які представляють два різні соціальні класи, відображають зміни в структурі сучасного суспільства та економіки. Якщо пролетаріат традиційно асоціюється з фізичною працею та виконанням ручних завдань, то когнітаріат базується на інтелектуальній, творчій і знаннєвій праці, що є рушієм сучасної цифрової та інформаційної економіки. Перехід від пролетаріату до когнітаріату відображає зміну у способах виробництва, де головним ресурсом стають знання, інновації та технології. Це спричиняє трансформацію не лише економічної сфери, а й соціальних відносин, освіти та культурних цінностей. Таким чином, розвиток когнітаріату є ключовим фактором для майбутнього сталого розвитку суспільства, де знання і творчість набувають першочергового значення. Загалом розуміння відмінностей між пролетаріатом і когнітаріатом допомагає більш ефективно формувати стратегії розвитку суспільства в умовах цифрової економіки та глобалізації.

Отже, когнітаріат – це комплексна і багатогранна категорія, що торкається соціології, економіки, філософії праці та теорії капіталізму. Когнітаріат – соціальний клас, який формується

в рамках когнітивного капіталізму і складається з працівників, основним ресурсом і продуктом праці яких є знання, інформація, інтелектуальна діяльність та когнітивні здібності. Цей клас відрізняється від традиційного робітничого класу тим, що не виробляє фізичні матеріальні блага, а створює інтелектуальний продукт, знання, ідеї, програмне забезпечення, творчий контент, інновації. Когнітивний капіталізм – це нова форма капіталізму, в якій основним джерелом вартості є знання, інформація, інтелектуальна праця; відбувається перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки; зростає роль освіти, технологій, цифрових платформ, інновацій; праця стає більш гнучкою, мобільною, інтелектуальною, менш прив'язаною до фізичного простору.

Умови формування когнітаріату: 1. Технологічна база, в основі якої розвиток цифрових технологій, інтернету, платформ, штучного інтелекту; автоматизація та роботизація фізичної праці, що змушує акцентуватися на інтелектуальних навичках; розширення сфер діяльності, пов'язаних з обробкою, аналізом, створенням інформації. 2. Економічні умови, що включають зростання ролі інтелектуальної власності, патентів, авторських прав як основних засобів капіталізації; висока конкуренція на ринку інновацій, стартапів, високотехнологічних послуг; перехід від традиційних робочих місць до проектної, гіг-

економіки, фрилансу. 3. Соціокультурні умови, націлені на підвищення рівня освіти, поширення вищої освіти, зростання потреби у безперервному навчанні, що ведуть до зміни у культурі праці – акцент на креативність, автономність, самовираження; формуються нові цінності – знання, інформація, інновації як соціальний капітал. Умови формування когнітаріату як соціального класу когнітивного капіталізму пов'язані з технологічними змінами (цифровізація, автоматизація), економічними трансформаціями (зростання ролі інтелектуальної власності), соціокультурними зрушеннями (поширення освіти, нові цінності праці) і політико-правовими факторами (глобалізація, слабка соціальна підтримка). Ці умови створюють особливий клас працівників, для яких основним ресурсом є знання і когнітивні навички, але які стикаються з новими соціальними викликами (Dyer-Witthford, N. (2015).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Пролетаріат і когнітаріат представляють два різні типи робочих сил, які відображають еволюцію суспільства від індустріальної до інформаційної доби. Пролетаріат – це клас найманих працівників, основний ресурс яких фізична праця, тоді як когнітаріат базується на інтелектуальній діяльності, знаннях і креативності. У сучасних умовах цифрової трансформації роль когнітаріату зростає, що свідчить про зміщення акценту на інновації, технології та управління знаннями. Ця трансформація впливає на структуру зайнятості,

освіту, соціальні відносини і культурні цінності. Порівняння пролетаріату та когнітаріату показало, що сучасна економічна та соціальна структура зазнає глибоких трансформацій під впливом цифровізації та інформаційних технологій.

Когнітаріат виступає новим класом, основою якого є знання, інтелектуальна праця та креативність, що суттєво відрізняється від традиційного пролетаріату, орієнтованого на фізичну працю. Виявлено, що зростання ролі когнітаріату сприяє переходу до економіки знань і відкриває нові можливості для інноваційного розвитку. Разом із тим, цей процес породжує виклики, пов'язані з переформатуванням ринку праці, необхідністю перепідготовки кадрів та забезпеченням соціальної адаптації.

Перспективи подальших розвідок:

1. Дослідження моделей освіти для підготовки когнітаріату з урахуванням швидких технологічних змін і розвитку штучного інтелекту.
2. Аналіз впливу цифрової трансформації на соціальну мобільність і нерівність у доступі до знань та ресурсів.
3. Вивчення нових форм зайнятості і організації праці в когнітаріаті, зокрема гнучких моделей і дистанційної роботи.
4. Дослідження соціально-психологічних аспектів адаптації працівників традиційного пролетаріату до умов інтелектуальної економіки. Ці напрями є ключовими для глибшого розуміння процесів соціально-економічної трансформації та формування ефективних моделей розвитку суспільства в епоху цифрової економіки.

References

- Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Empire*. USA: Cambridge, Harvard University Press, 478 s.
- Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. USA: New York, Penguin Press. 427 s.
- Lazzarato, M. (1996). *Immaterial Labor*. In: Virno, P. & Hardt, M. (Eds.). *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. USA: Minneapolis, University of Minnesota Press. 133–147.
- Negri, A. (1989). *The Politics of Subversion: A Manifesto for the Twenty-First Century*. UK: Polity Press. 312 s.
- Virno, P. A (2004). *Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. USA: New York, Semiotext(e). 117 s.
- Boutang, Y. M. (2011). *Cognitive Capitalism*. UK: Polity Press. 248 s.
- Fumagalli, A., & Lucarelli, S. (2007). *A Model of Cognitive Capitalism: A Preliminary Analysis*. In: *European Journal of Economic and Social Systems*. 20(1). 117–133.
- Vercellone, C. (2007). *From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism*. In: *Historical Materialism*. 15(1). 13–36.
- Negri, A. (2007). *Goodbye Mr. Socialism*. France: Paris, Seuil. 176 s.
- Dyer-Witthford, N. (2015). *Cyber-Proletariat: Global Labour in the Digital Vortex*. Canada: Toronto, Between the Lines. 280 s.

SLYUSAR, MYKYTA – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Slusarnikita18@gmail.com
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6423-9155>

NETWORK PLATFORMS AS CATALYSTS OF COGNITIVE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIGITAL CAPITALISM: A SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCUSSION

Abstract

The article presents a philosophical discourse on the phenomenon of cognitivists as a new class emerging in the digital age. The purpose of the study is to carry out a socio-philosophical analysis of network platforms as key factors of cognitive development in the context of digital capitalism. They are based on identifying the mechanisms of their influence on cognitive processes, formation of new forms of subjectivity, structuring of social interaction and transformation of modern knowledge. The cognitariat is seen as a qualitatively new social entity that emerges as a result of the transition from an industrial to a post-industrial and digital economy, where knowledge, intellectual and intangible labour play a leading role. The theoretical and methodological basis of the analysis is based on Manuel Castells' concept of the 'network society' (The Rise of the Network Society, 1996–2010), which emphasises the importance of information flows, network structures and digital communications in shaping new social realities. In contrast to the classical proletariat, the cognitariat unites workers in the creative, information and digital industries who produce added value through information processing, innovation, software, media and communications. The authors of the study (M. Hardt, A. Negri, M. Lazzarato, Y. Moulier-Butang, P. Virno and others) focus on the changing nature of work, forms of ownership, social relations and the role of intellectual activity in a new type of capitalism – cognitive capitalism. The paper explores how the cognitariat affects global social transformations, in particular: the deconstruction of classical forms of exploitation, changing models of political mobilisation, the emergence of a 'platform economy' and new forms of inequality. The article concludes by emphasising that understanding the essence of the cognitariat is of practical importance for the formation of educational policies, innovation management, cultural strategy, as well as for the adaptation of society to the challenges of automation, digitalisation and artificial intelligence. Prospects for further research are related to the analysis of the relationship between cognitivism, digital democracy and sustainable development.

Key words: cognitariat, digital labour, cognitive capitalism, information society, knowledge economy, post-industrial society, artificial intelligence, digital transformation, network platforms.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 15.03.2025

Accepted date 15.04.2025

Published date 15.05.2025

How to cite: Слюсарь, Микита. Мережеві платформи як чинники когнітивного розвитку цифрового капіталізму: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025. 23 (100). P. 124–133.

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-13>